

**РИЈЕЧ КРАЈИШНИЧКА ГАВРЕ ВУЧКОВИЋА КРАЈИШНИКА –
ТЕМАТСКО-ИДЕЈНЕ И СТИЛСКЕ ОСОБИНЕ ДЈЕЛА**

Данијела Јелић
Универзитет у Бањој Луци

**RIJEC KRAJISNICKA BY GAVRO VUCKOVIC KRAJISNIK:
THEMES, IDEAS AND STYLISTIC FEATURES OF THE WORK**

Danijela Jelić
University of Banja Luka

The paper deals with the *Rijec krajisnicka*, a polemic literary text by Gavro Vuckovic Krajisnik, a writer and a cultural and political figure in Bosnia and Herzegovina of the second half of the 19th century, whose oeuvre has never been fully studied and critically valued.

Krajisnik belongs to the literary tradition of the 19th-century Bosnia and Herzegovina, which originated and developed away from the mainstream Serbian literary circles. This tradition has never been systematically approached, with only partial descriptions of certain periods and writers. With this in mind, the author analytically discusses Krajisnik's first piece, *Rijec krajisnicka*, viewing it in a broader literary history, socio-political and cultural milieu, treating it not only as a literary text but an important testament to social changes in Bosnia and Herzegovina of that period.

Key words: *Rijec krajisnicka, Gavro Vuckovic Krajisnik, literary tradition of 19th-century Bosnia and Herzegovina, themes, ideas, stylistic features*

1. Увод

1.1. У раду је истраживачка пажња усмјерена на дјело *Ријеч крајишничка* Гавре Вучковића Крајишника, писца, културног и политичког посленика друге половине 19. вијека у Босни и Херцеговини, чија су дјела до сада само дјелимично проучена.

Гавро Вучковић Крајишник припада књижевној традицији 19. вијека у Босни и Херцеговини, која се развијала изван матичних центара српске књижевности и која до данас није у потпуности истражена. Покушаји систематизације углавном су се сводили на

парцијалне описе појединих књижевних раздобља или писаца. Да би се ова традиција темељније освијетлила и систематизовала, потребно је проучити писце који су остали скрајнути с главних књижевних токова, а којима су се књижевни историчари и критичари бавили успутно и дјелимично, као што је то случај с Гавром Вучковићем.

У свјетлу наведених чињеница настао је и овај рад у чијем фокусу се нашао један недовољно истражен и занемарен сегмент српске књижевне традиције у БиХ, која чини неизоставан и значајан дио корпуса српске књижевности. У раду је аналитички сагледано прво дјело Гавре Вучковића Крајишника – *Ријеч крајишничка*¹, објављено 1866. године. Дјело је критички самјеравано у ширем књижевноисторијском, али и друштвено-политичком и културном контексту и вредновано не само као књижевни текст већ и као значајан документ о друштвеним кретањима у Босни и Херцеговини у другој половини 19. вијека.

1.2. Први написи о Вучковићевим дјелима јављају се у тадашњим штампаним гласилима убрзо по њиховом објављивању. Тако је у *Босанском вјестнику* 1866. објављена биљешка о првој Крајишничковој књизи – *Ријечи крајишничкој*, чији је аутор вјероватно уредник листа, а која пружа информацију о штампању дјела, али и кратак критички осврт на његов карактер и садржај:

(Ријеч Крајишничка.) Под тијем насловом изашла је у Сопроновој печатњи у Земуну књига једна, коју је написао Гавро Вучковић у своју обрану против нападаја на његову личност у некијем новинама. При свем том, што се у тој књизи налазе многијех интересантнијех података школскијех и црквенијех одношаја у Босни, ипак се иста не може сматрати као продукт литерарног значаја, и види се, да је писцу једино за тијем било стало, да се правда пред свијетом против нападаја на своју личност, почем му уредништва не хтедоше – као што писац вели, допустити простора да се правда у њиховим листовима (Аноним 1866: 4).

Оцјена у *Босанском вјестнику*, иако изречена овлашно и успутно, пратиће Вучковићева дјела добрим дијелом до нашег времена.

¹ Вучковићев стваралачки опус невелик је, обухвата *Ријеч крајишничку* (1866), прву и другу свеску *Робства у слободи или Огледала правде у Босни* (1872), те *Црно путовање за Цариград* (1910) и *Долазак и пребивање у Бејруту* (1910), два фрагмента треће свеске *Робства у слободи или Огледала правде у Босни*, објављена након пишчеве смрти.

Осим кратких написа о њиховом објављивању у тадашњим листовима, правог интересовања за Крајишникову дјела готово да и није било. „Кочић се међу првима код нас живо заинтересовао за живот и дело Гавре Вучковића у лето 1909, у оквиру антропогеографских испитивања Змијања по препоруци и методу Ј. Цвијића“ (Вулин 1981: 68). Привучен Вучковићевим бурним животом и јавним дјеловањем, у којем је вјероватно препознао нешто и од властитог животног усуда, Петар Кочић о писцу *Робства у слободи* примјећује да „поред великог смисла за стваран и смишљен рад, имао је [...] и нечег специјално крајишничког у себи, нечег делијског, јуначког, поетског“ (Кочић 2002: 339). „Најсјајније доба босанске историје под Турцима без сумње је вријеме везировања старог Топал-паше и јавног дјеловања Гавре Вучковића Крајишника“, пише даље Кочић поводом *цариградског депутирца* (Кочић 2002: 339). Уредник *Развитка* у првом броју свог часописа објавио је *полетни* текст о Вучковићу „[...] уз одломак из хронике *Змијање* у коме представници Раткова са нескривеним поносом одговарају кнезу Михаилу у Београду да врло добро знају 'шта је и ко је Гавро'“ (Вулин 1981: 69). Недуго потом у *Развитку* објављује и дијелове рукописа необјављене треће свеске *Робства у слободи*, који му уступио Петар Мирковић.

Нарочито интересовање за Гавру Вучковића показаће Иво Андрић који 1930. године у једном чланку у *Политици* пише о *заборављеном босанском политичару и памфлетисти*. Андрићева пажња била је, као и у његовим доцнијим радовима о Крајишнику, првенствено усмјерена на необичну и занимљиву личност *посланика опуномоћеног*, који у својим дјелима освјетљава један важан сегмент босанске историје. Будући да је и сам био веома заинтересован за босанску историју, Андрићу је Вучковићев обимом невелик корпус био веома драгоцен, прије свега као ризница података о Босни седамдесетих година 19. вијека, њеним политичким, друштвеним и културним приликама. Он је у писцу *Ријечи крајишничке* препознао двојника „Кочићевих класичних типова, нарочито оних код којих урођене особине прелазе у гротескност и сликовиту комику“ (Андрић 1976б: 156).

Књижевни историчари и критичари који су се занимали за Крајишников живот и дјело углавном су се бавили његовом несвакидашњом културноисторијском појавом, а мало или готово никако његовим књигама. Уколико су се дотицали његовог књижевног опуса, оцјене су биле површне и успутне и њима су углавном понављани већ изречени судови (Јелић 2016б: 162).

Тако је за Јована Кршића аутор *Робства у слободи* „интересантнији као човек него као писац“, па је стога у фокусу његовог интересовања личност писца, а не дјела (Кршић 1952: 251). С друге стране, Војислав Максимовић је сматрао да су Крајишникова дјела, иако има *довољно разлога* да се ревидира њихов значај, „неуједначен, лоше компонован и недовршен зборник аутобиографских казивања и исповијести, у коме има свашта – од фактографије, преко етнологије до зрнацади чисте поезије“ (Максимовић 1970: 144).

Проучавању Вучковићевог корпуса озбиљније је приступио Миодраг М. Вулин, и сам родом Крајишник, који је радио на објављивању сабраних дјела овог писца, али своју замисао, нажалост, није успио да реализује. Попут Андрића и Вулин у Вучковићевим дјелима види зачетак „оних ненадмашних Кочићевих страница посвећених гомионичким јунацима Симеуну Ђаку и оцу Партенији насталих тридесет и неколико година доцније“ (Вулин 1981: 66 – 67). Он подвлачи да „публицистички текстови Гавре Вучковића нису само својеврсно сведочанство о времену у коме је живео и деловао него су и поуздани зачеци наше приповедачке прозе у Босни, на коју су делимично указали Кочић, Андрић и Кршић“ (Вулин 1981: 71).

Међу досадашњим проучаваоцима Гавре Вучковића издваја се Бранко Летић који је истраживачку пажњу усмјерио на поетику дјела овог писца. Летић запажа да остварења аутора *Ријечи крајишничке* својим садржајем и поетиком премашују оквире памфлетских текстова, што им се најчешће замјерало. Свјестан мањкавости судова о Вучковићевим дјелима, сувисло напомиње да „такође треба имати у виду да његове књиге нису механички збир већ објављених новинских обрачуна, него да су ти чланци тек један, може се рећи мањи део свеукупног текста који се никако не може оквалификовати као само ’упорно причање о својим невољама и страдањима’. Тим више што се ’тачка гледишта’ помера с личних на друштвена питања гранајући се често у неопходне ’епизоде’ због којих се извињава читаоцима и враћа на ’предмет казивања’ остварујући тако и нехотице амбициознију прозу, неку врсту ’друштвеног романа’ оног доба [...]“ (Летић 1992: 338).

Летићевим критичким текстом о Вучковићу уједно се исцрпљује списак књижевних критичара и историчара који су се озбиљније бавили дјелом Гавре Вучковића Крајишника.

2. Од како уобште постоје правни појмови, и од како су људи навикли, да по овима своје пресуде изричу, утврђено је, да се онај, ког с чега гођ окривљују, може бранити, ово човеку уређено право, не може му се ни под којим начином одузети, па било оптужење приватне или јавне природе, ма се поднело пред обичне судије или пред јавност² (Вучковић 1866: 3).

2.1. У књигопечатњи И. К. Сопрона у Земуну објављено је 1866. године прво дјело Гавре Вучковића Крајишника – *Ријеч крајишничка*. Поменуто Вучковићева књига писана је превасходно као одговор на *опадања* и клевете које су на пишчев рачун објављивање у тадашњим штампаним гласилима у региону³, у конкретном случају у загребачким *Народним новинама* и новосадском *Напредку*⁴. Премда конципирана као одговор на негативне написе у тадашњој штампи, који уредници тих истих гласила нису жељели или нису смјели да објаве – књига својим садржајем, обимом и реторичким особеностима премашује оквире обичне одбране на нападе анонимног Крајишниковог непријатеља. Кроз мноштво појединости и информација из пишчевог приватног живота, у којима се јасно оцртава шири друштвени и политички контекст од Крајине преко Посавине и Сарајева па све до Стамбола – дјело постепено прераста у обимну и исцрпну расправу о политичким, друштвеним и просвјетним реалијама, којом писац захвата и анализира многе актуелне проблеме српског народа у Босни почетком друге половине 19. вијека. Крајишник у дјелу води полемику са, како тврди, неистинама и клеветама о његовом животу и раду изнијетим у дописима анонимног противника – чији је идентитет познат писцу, али не и читаоцима – настојећи да докаже своју невиност и нетачност оптужби.

² У оригиналу текст је писан старом ортографијом и садржи старе графеме љ, њ, њ, ја, е, њ, ју. Ради усклађивања с осталим Вучковићевим дјелима, у којима је кориштена Вукова реформисана азбука, али и како би се онима који буду читали овај рад олакшало праћење примјера – наведене графеме су замијењене одговарајућим из савременог српског језика, при чему се водило рачуна о њиховој гласовној вриједности, али и о томе да је ријеч о говорнику с ијекавског говорног простора. Тамо гдје је писац, односно његов писар користио екавске облике ријечи – они су сачувани ради вјеродостојности. Текст, осим наведених графема, пренесен је у потпуности као што стоји у оригиналу, осим у случају спојеног писања негације и глагола, као и у случајевима гдје је било очито да се ради о пропусту, нпр. о изостављеном слову.

³ Напади на Вучковића, иако упућени из Сарајева, објављивани су у Загребу и Новом Саду, јер Сарајево у то вријеме још увијек нема своје штампано гласило.

⁴ Ово дописи су, по Крајишниковим наводима, објављени у *Народним новинама*, броју 260, 262. и 262, те у *Напредку*, број 87.

Језички вјешто и убједљиво срочену одбрану писац аргументује богатом преписком са савременицима, дотичући се различитих тема које се у највећој мјери тичу његове готово шестогодишње мисије у Цариграду, гдје је као представник православног народа у Босни учествовао у раду општеправославног сабора у Турској царевини, одржаног у Цариградској патријаршији. Писац с противником полемише реторски повишеним тоном, језиком пуних реченичних инверзија, реторских понављања, јетке ироније, довитљивих поређења и метафора, а све то у духу препознатљивог босанског менталитета и с примјесима кратких фолклорних форми и живописне народне лексике.

Само наслов књиге, осим што упућује на пишчево поријекло и мјесто рођења, садржи метафоричку поруку. Наиме, Крајина је – за Вучковића, а и иначе у то вријеме – у цијелој Босни била *на гласу* као крај који је давао најбоље јунаке, најпоштеније и најчеститије људе, чврстог карактера и ватреног темперамента. Стога је ријеч Крајишника – ријеч поуздана, непорецива, вјеродостојна, али и отресита и бритка.

Вучковић у књизи о којој је ријеч, јединој од укупно три обајвљене за пишчево живота која је писана старом ортографијом коришћеном прије Вукове реформе азбуке и правописа – најприје у једној врсти пролегомене подсјећа читаоце да је право сваког човјека да се, уколико је нападнут, брани, истичући уједно и разлоге који су га подстакли да се лати писања књиге:

Мени који сам жестоко а неправедно нападнут у више наших листова, одречен је пријем и обнародовање моје одбране од стране уредништва истих листова, па с тог сам принуђен, да исту одбрану овим путем пред свијет изнесем, тим више кад су опадања бивала без подписа, дакле тајна (Вучковић 1866: 4).

Писац се одмах на уводним страницама ограђује од књижевног карактера дјела, извињавајући се читаоцима уколико им се не допадне његов *начин писања*, будући да се он као *прост* и *неук* човјек не умије служити углађеним и *двозначећим* ријечима. Овом аутопоетичком напоменом Вучковић јасно ставља до знања да његова амбиција и сврха писања нису литерарне природе:

Предајући у руке браћи ово неколико ријечи моје одбране, молим их, нека ми не замјере, ако им се не би допао начин мога писања, ако не би био како ваља књижеван правилан и углађен; јер ја сам прости и нешколовани крајишник, па се не умијем послуживати са углађеним и двозначећим ријечима, него зборим и пишем оно, што ми је на срцу, а знам да ће ме

сваки поштени брат, који чест и срећу свога рода љуби и поштује, разумјети, па надам се – и за право ми дати (Вучковић 1866: 4 – 5).

Књига својом структуром и предметом потврђује наведену пишчеву констатацију, али је стилском умјешношћу с којом је писана – у извјесној мјери истовремено и оповргава. Премда најслабија литерарна карика међу Крајишниковим дјелима, посматрано у цјелини *Ријеч крајишничка* садржи упечатљиве партије у којима се, што потврђују и сљедећи редови, изванредним метафорама обогаћује текст и разбија монотонија причања.

Наш је народ, истина, осиротио, то се не може одрећи; болесника, који је од толико времена тешко боловао, кога је множина лекара лечило, и своје му отровне лекарије давало, мучно је од једном излечити, ма како вјешт и искусан лечник био. То иде полако својим током (Вучковић 1866: 20).

Вучковићев стил између осталог карактерише незаобилазна иронија која ће у другим дјелима постати његов изражајни печат и синоним за многобројне реторске бравуре. Ова стилска карактеристика нарочито се интензивира приликом обраћања противнику⁵:

А за мој златни сат са ланцем, лагиране кундуре, свилену огрлицу, и за другу лијепу обуку, као бијеле панталоне, рукавице, то мој драги људесници као што је Гавро треба, ја да зашто Гавро тражи оно неколико стотина хиљада гроша Гаврије, по твојему казивању, жао ми је што си ми изоставио штап и мачку, немој други пут заборавити [...] (Вучковић 1866: 118).

Иронија је присутна и у сваком његовом обраћању анонимном дописнику: „поштени дописниче“, „добри мој дописниче“, „врли мој родољубе“. Крајишникове реченице на моменте прерастају у изразиту комику: „та није Гавро крадена кобила па да се крије“ (Вучковић 1866: 88). А када се свему томе придода Вучковићев крајишки инат, онда добијамо сљедеће редове⁶:

⁵ Сличан је и сљедећи примјер: „[...] зашто мој родољуб свагда по врх свију људи горе у небеса гледа и звијезде броји, или нешто ваљда од Астрономије врача, а кад би гледао као и остало људство, онда би требала једна торба сиротињски суза из времена његова закупства и метнути му исту на врат, да му врат у вјечба, те да онда гледа као и остало људство“ (Вучковић 1866: 103 – 104).

⁶ Неријетко срећемо спрегу ироније и хумора: „Мој родољубиви дописник сироме, смиловао се и на Симета Вучковића, за кога вели да ми је стриц, и брине

Ово писање ваше књиге кад сам читао, чудно сам се, смејао сам се, а и сада се чудим, коме пишете, и шта пишете? Управ да вам кажем, ја нисам могао то шта значи извадити, а мрско ми било кога другога питати⁷ (Вучковић 1866: 61).

Нарочит ефекат писац постиже реторским питањима на почетку реченице, што се види и из сљедећег примјера, чија се градација постиже низом паралелизама, а завршава пословичним исказима:

Зар је улудно једног гледати ђе кука јадикује набраја, а други код њега да се подругује и смеје?

Зар је поштено сузу у ближњег свог оку гледати, а други према њему као уз пркос да попјева?

Зар је лијепо брата свога, са свим нага гледати, а други код њега, као племић богато обучен, и да њега пљује?

Зар је севап (задушбина) гледати брата ђе издише, а други код њега да чашу испија?

Зар је християнски брата гледати ђе тоне на дно воде, и хоће да се удави, и обје руке сиромаш пружа, да му се помогне те да се спасе, и мјесто по дужности браћа да га спасу, а они га турају да што прије иде на дно?

Зар је братински и совјестно свога ближњег жлицом (кашиком) пуном нудити, и он сиромаш само што је окусио, а још није прогутао, а овај окреће од жлице држак, те му очи копа? Оно казали су у једној малој пословици, која вели – сит гладну не разумије, и ко је за свијет плакао, очи је сам своје изплакао (Вучковић 1866: 122 – 123).

Када говори о себи, Вучковић то неријетко чини у трећем лицу, појачавајући овим поступком значај и смисао изреченог. У дјелу такође наилазимо и на архаизме одавно ишчезле из савремене језичке употребе, као што је глагол „укабулити“.

Писац *Ријечи крајишничке* често наводи и пословице којима поентира и поткрепљује своје излагање. Тако, на примјер, када описује с колико се стрпљења и упорности обраћао *високој власти* у Цариграду, молећи за ослобађање својих сународника заточених у цариградским тамницама – Крајишник не пропушта нагласити да „[...] лијепа ријеч гвоздена врата отвара, умиљато јагње двије матере сиса

се да ли је жив. Еј мој дописниче, да је Симета чекао твоје милости, ни гавран му кости не би извадио [...]“ (Вучковић 1866: 101).

⁷ Сличан је и сљедећи примјер: „Сад ћу ја молити господу читатеље, нека замоле мојега доброга родољуба, зашто да га ја питам и молим, мене неће послушати, зашто и за какву заслугу доби он на дар царски Ферман и Берат, у Станболу 1853. године, да му не може сваки судија судити, осим кога он хоће, и да може сабљу пасати?“ (Вучковић 1866: 103).

[...]“ (Вучковић 1866: 85). На другом пак мјесту, дотичући се питања замршеног односа браће *једноплемените крви* у Босни, своје излагање закључује *простом* пословицом „[...] која вели, са киме је вијек вјековати, није са оним вражства враговати“ (Вучковић 1866: 119). Сличним поступцима писац се служи и на другим мјестима у *Ријечи крајишничкој*, али и у осталим својим дјелима.

2.2. Када је у питању садржај књиге, анонимни дописи на које Крајишник одговара дотичу се различитих аспеката његовог живота и рада, почевши од цариградске мисије, па све до тренутка када пише *Ријеч крајишничку*. Аутор се у највећој мјери фокусира на свој шестогодишњи боравак у Цариграду и недаће које ће тај догађај проузроковати у његовом животу. Доспјевши у Цариград у којем је требало да остане свега шест мјесеци, бива приморан да остане пет и по година, јер посао због којег је дошао није почео на вријеме, а висока власт у Цариграду није му разрјешавала да се врати кући прије окончаног задатка. Његов незавидан положај још више је усложњавала чињеница да је након шест мјесеци престао да прима уговорену плату из Босне. Уговор о плати, који је потписао с православним представницима свих кајмакамлука у Босни, важио је шест мјесеци и истекао је прије него што је сабор почео своје засједање. Забринут и у беспарици, Вучковић резигнирано пише српској православној општини у Сарајеву⁸:

Ја сам фала Богу здраво, али у великој мисли, и пуно ми се досадило. [...] Ја се не би кабулио овуда скитати и потуцати и за мојом кућом мислити и чезнути ни за три плате, које ми плаћате, па Бог нам дао свако добро (Вучковић 1866: 46 – 48).

Своју одбрану и цариградско страдање Крајишник опширно описује у дјелу, поткрепљујући га доказима, углавном писмима из

⁸ Крајишник им, између осталог, пише и сљедеће: „Зар ви заборављате, да се по личности и карактеру вашег посланика, карактер свију вас цијени и оцјењује, и да оцјену најбољу не добија – јер се зна, да сам се због вашег небрижења и што ми се новци уредно, и управо никако не шаљу, задужио? – Зар ви не знате да ћете све оно, што се ја због вашег небрижења и немарности задужим, морати платити? – Ах жалосноме и тужноме мени!!! Зар немате људског и християнског сожалења, на моју дјecu и старе родитеље, којима је пропаст моје одсуствије а смртни удар моје задуживање. [...] Драга браћо моја! Ја нисам овамо послат да се с вама као новинар с новинаром надписујем, или као адвокат са адвокатом парнични и тужи, него да вас од наши религиозни изјелица и дерача колико је могућно браним, кумим вас и по сто пута братимим!“ (Вучковић 1866: 66 – 67).

преписке с православном општином у Сарајеву. Из поменуте преписке дâ се наслутити немарност и несолидарност сарајевске општине, иначе најутицајније и најбогатије међу православним хришћанима у Босни, која је показивала незаинтересованост за незавидан положај у којем се писац нашао. Вучковићев случај попримио је такве размјере да је и сам патријарх цариградски морао да се умијеша и изравно нареди да се Гаври, *који трпи велику оскудицу*, исплате заостале плате које му се дугују из Босне:

Начин овај ваш и ово неподобно владање ваше против поменутога преставника вашег привлачи праведно и мржњу свакога човјека против вама, и доноси љагу на целу ову округ од које је наређен и послат овде поменути (Вучковић 1866: 57).

Куриозитет је да Вучковић никада није успио да сакупи поменути новац који је – по уговору који је потписао прије одласка у Цариград, био разрезан на све кајмакамлуке у Босни – и по свом повратку у Босну годинама ће потраживати речену плату, у народу по њему прозвану *гаврија*.

Једна од најтежих оптужби, с којом се Вучковић обрачунава одмах на почетку дјела, била је та да је доушник тадашњег босанског везира Топал Осман-паше, те да је по његовом налогу и с циљем шпијунирања путовао чак у Беч. Писац на те клевете одговара аргументима, али и крајишким пркосом и инатом⁹ у којима се препознаје његова обдареност за јасну и бритку мисао, реторички спретно обликовану:

У здрављу честитог г. О. Паше добро знам да сабљу пашем, добра ата јашем, а ђогата у поводу водам, коме је драго нек му срце цвати, коме је мрско, нек преда се гледи¹⁰ (Вучковић 1866: 8).

⁹ „У одбрани морао сам неизбјежно навести и оно што сам радио за род и за поједину браћу у отачеству и туђинству, може когођ помислити да се тим хвалим, али не душе ми, хваљење је далеко од мене, а и што би се хвалио ако ме дјела моја не хвале, а ако су ми она похвална, онда моје хваљење било би опет излишно; али сам нешто морао споменути, да моје нападаче и поштене противнике пред свијетом објелоданим, да њихове наводе самим писменим доказима побијем, која ће за ме зборити“ (Вучковић 1866: 5).

¹⁰ Ово је само један у низу изванредних примјера Вучковићеве говорничке умјешности, а самим тим, премда писац тврди супротно, и веома виспрене употребе *двозначећих* ријечи и њиховог значења.

Иако одлучно негира да је Осман-пашин доушник, Крајишник као вјеран поданик Турске царевине брани Осман-пашу и турску управу у Босни. Какав је босански везир Топал Осман-паша, чију мудру и одмјерену владавину потврђују историјски извори, нарочито у свјетлу тираније његовог насљедника Сафет-паше – најбоље се види у сљедећем пишевом опису:

Али живио Топал, ч. О. Паша, у кога је срце пространије од сваког бунара; а да ли је други на његовом мјесту, душе ми, ви би се одавно фатали зубима, ђе не можете доватити¹¹ (Вучковић 1866: 11).

Ауторова наклоност према босанском везиру – важна за разумијевање друштвено-историјских прилика у том времену – разумљива је будући да је Крајишник био у милости код Топал Осман-паше, који га је у два наврата постављао у државну службу у Сарајеву. Исти став Вучковић има према турској власти у цјелини у Босни. Критикујући негативно мишљење о турској управи изнијето у истим загребачким и новосадским новинским написима у којима је оклеветан, писац иронично констатује:

[...] по њиховој вики на Турке судећи, што пишу у новине, ја би онда рекао, да тамо ништа и не плаћају, да је тамо свако, од мала па до велика задовољно расположено, ваљда тамо свако пјева, а нема никога да кука и набраја, тамо су сви, мајке, сестре и љубовце задовољни, радосни и весели, свака мајка гледа око себе своје миле синове, заручнице своје заручнике, а и сестре своју јединоутробну браћу, а да може која удовица са ситном дјецом својом жалостна и у црно зависна остати, то Боже сачувај; то не може бити, то јест гледајуће на браћу дописнике (Вучковић 1866: 9).

Вучковић ће у другим дјелима у великој мјери ревидирати своје мишљење о турској власти, али никада неће промијенити свој став о Осман-паши и његовој владавини у Босни.¹² Писац *Ријечи*

¹¹ Вучковић се овдје обраћа дописницима, прије свега свом анонимном противнику, који по новинама критикује турску власт у Босни. На једном мјесту Крајишник истиче да будући да се противник сам није именовао „[...] па га ни ја именовати нећу, али ћу бранећи себе, и дјела побројати моја од части, па ће нас дјела најбоље означити и објелоданити [...]“ (Вучковић 1866: 13).

¹² На једном другом мјесту у књизи о везиру Осман-паши Вучковић биљежи и сљедеће: „И кроз ових пет година он је учинио премнога добра земљи и народу, заиста више него што су сви дојакошњи у Босни Везири учинили кроз све вијекове, биће вријеме, кад ће нам пасти на ум она пословица, што вели: 'имаш

крајишничке је као вјеран поданик на страни турске управе, али су му његов народ и вјера на првом мјесту:

Гавро је онај, који све поштује што је на свијету за поштовање, све Народе, све државе, све владоце, све вјере: али оно што је моје, то најводем, казато је у једној пословици која вели: да је ближа кошуља него хаљина, па мој Народ, Закон и Цара најводем, и никада не би у нужди зажалио моју крв до посљедње капи за њих пролити, а то сам освједочио у свакој до данас прилици, а и од сад ћу ако Бог да [...] (Вучковић 1866: 18).

Премда поменути пасус није писан без примјеса патетике, он одражава приоритете када је у питању његов однос према отаџбини. На подједнако важном мјесту налазе се и просвјета и образовање, као темељ било каквог другог народног напретка и просперитета, а због којих треба занемарити све подјеле по роду и *по закону*. Крајишник о поменутих подјелама међу народом у Босни и занемаривању образовања и *народних потреба* луцидно и с одличним познавањем народног менталитета запажа:

[...] камо нам школе и друге народне потребе? Вичемо један на другога, разговор све о туђем послу, једнима смо Срби, другима Хрвати, оног називамо шокцем, овог зовемо влахом, тај наш је латинин, а овај ришћанин, ја сам племенити Сарајлија, ти си крајишник, оно је ера, а тај тамо шљивар посављак, то су наши грдни јади! Није питање ће се ко родио, како се који зове, него је, право поштено питање шта је који радио, и шта привредио, и принио отачеству (Вучковић 1866: 19).

Наведени пасус по својој интонацији и садржају подсјећа на сличне ставове Доситеја Обрадовића о улози и значају просвјете и образовања.

2.3. У културно-историјском погледу *Ријеч крајишничка*, као и остала Вучковићева дјела, одраз је друштвених, политичких и историјских прилика друге половине 19. вијека. Вучковић својим дјелом освјетљава многе друштвене, политичке и вјерске проблеме, преносећи – између осталог – читаоцима и једно занимљиво запажање о турском менталитету и слози:

[...] много се виче на Турке, а у Турака заиста има лијепих обичаја, каквих на жалост у нас нема, врло мало још у појединих. – Турчин један да је

ме, не знаш ме; изгубиш ме, познаш ме'. Зацијело ћемо и О. Пашу познати онда, кад га изгубимо, и онда ћемо умјети његова дјела цијенити и уважавати“ (Вучковић 1866: 21).

дошао из Хине, и други не знам оклен, они кажу брат једна другом, брат Турчин помажу једна другог; је ли код кога тако? – На жалост није! (Вучковић 1866: 21 – 22).

За друштвено-историјску слику нарочито су драгоцен подаци о службовању фанариотских владика у Босни, чија је смјена била један од задатака Вучковићеве мисије у Цариграду. Ево како писац описује владике фанариоте у Босни:

По томе свему до данас наши босански Архијереји, Бог зна шта и се је промијенуло, и од нашег народа шта су милиона узели! А никакав није имао те милости према народу, да им остави бар какав спомен, да га народ спомиње и благосиља, нити су се трудили за то, него зашто? За своју шупљу кесу која дна нема, да је може напунити [...] (Вучковић 1866: 27 – 28).

Није мање драгоцен ни слика сарајевске чаршије и дјелића њене атмосфере:

[...] ови који у Босну дођу, они не иду по селима, или варошима, или да се ће задржавају, то не, него право у Сарајево, као главно мјесто јошт и то па ако потрефи странац с којом светковином доћи, они велим који све оне новине читају, у Сарајево кад дође ту ће наћи задовољство своје као пришелац, а и народа на све стране чути ће увеселитељне љубовне пјесме, у механа (пивница) пак граја гусле и јуначке пјесме, ни једни пак врата, кроз главне пролазе нема, тако рогља (ћошета) а да на њима нема троје, четверо подбочило врати ћоше да се не превали, накићено обнизато у драгоцености, странац, који је дошао па види наките богате обуке, без и најмање сумње мора се дивити, и сам у себи казати рећи, та Бог и душа, није сретнијега, и нигђе богатијега мјеста нема [...] странац суди и мисли, да је у све стране Босне као у Сарајеву, у томе се јако варају они који тако мисле [...] (Вучковић 1866: 120).

Насупрот сјају сарајевске чаршије дата је биједи босанског села и раје као пластичан контраст прилика у Босни:

[...] А по свој околној Босни сиротиње у велики број, кад који има комад хљеба, онда нема осољаја соли, а кад има соли онда нема залогаја хљеба [...] (Вучковић 1866: 121).

2.4. Посебно мјесто у *Ријечи крајишничкој* заузима већ помињани просвјетни програм који Вучковић пропагира и у осталим својим дјелима. Крајишник, и те како свјестан значаја просвјетног и културног препорода за живот и напредак своје *једноплемене браће*, предлаже цијели један културно-просвјетни програм чији је

приоритет отварање школа и интензиван рад на образовању омладине, али и простог и неугог свештенства. По Вучковићевом мишљењу, предводник једног таквог замашног и важног подухвата требало је да буде тадашња српска елита, *најпрви* и најимућнији и они који су највише свијета прошли и видјели, они који се налазе као „на врелу челу престолне вароши у Босни“ (в. Вучковић 1866: 127).

Најпотребитије се врућо заузети, за гимназију, и друга училишта, која су нам најнужнија, одакле ће способни свештеници излазити, који су нам од велике потребе. [...] Њеколико младића, који су учили и који су добро у науци успијевали, таки бар четворицу послати с топлом молбом у Цариград преко Н. С. Патриарха, У Богословију, У Халке, да продуже бар четири, пет година науку, ђе имау професори разни језика, као старо славјански, турски, гречески, латински и француски, од који можемо се надати, и Митрополита имати од нашег народа.

По томе даровити је од природе младића, који лебде и теже за науком као што је Јоцо Рајковић, мали Јосифовић, Ристо код г. Петковића и овима подобни, изабрати и послати на страну с топлом молбом нашој јединоплеменитој браћи Србљима, Русима и Хорватима, који ће их радо примити, да продуже науке као за струке земљомјерства, лијечника (доктора) и правника и т. д.

По мојему слабоумију нама је преко нужно да нашу младеж, колико је могуће обучавамо у државном језику читати и писати, мислим и то да нема државе ни једне ни на једном крају свијета, а да подајници државни језик не уче, пак и друге језике, зашто човјек што више зна он више и вриједи, и вишу важности има.

Узмимо примјер који очима гледамо од наши домородни Јевреја који су се научили њеколицина државном језику, пак ено их свију који примају од 1.000 до 3.000 и до 5000 гроша мјесечно, и ми им томе завидимо много, ја сам чуо не знам колико пута, од наше браће Сарајлија који кажу чифути све преотеше, и њихова је капија, јест, али су људи научили, пак зашто да им будемо завидни, зашто се и ми неби учили? За ове моје предлоге и примјетбе, знам да ће многи казати и рећи, ево хоће Гавро да нас изтурчи, они који тако узмисли, превариће се, и нек ми покажи число, колико сам их до данас потурчио? Ја ћу ове ријечи сам за себе казати, камо та од Бога пуста срећа, те да сам турски читати и писати научио, бар оволико колико србски, данас би био од користи и себи и својем [...] (Вучковић 1866: 123 – 124).

Крајишник је имао слуха за образовање и просвјету, а чини се и као добар познавалац нарави и менталитета у Босни. Он примјећује како сви остали православни народи на Балкану шаљу своју омладину на школовање у Цариград, користећи право да се школују у царском

училишту и о царском трошку. Насупрот томе, Срби у Босни показују незаинтересованост и немарност:

[...] за таку нашу превелику немарност, млитавост, лијеност, потупање неподобно, и тама која нас је заслијепила па не видим, и у дубоки санак унијала! Та у све стране, и гране велике лозе славјанске знају за нашу споменуту превелику немарност, и о нама немају најбоље мјеније, а то је све као на примјер, очекујући да нам ко готов комад дадне у шаке, нема од тога ништа. Еј браћо! Деветнајсти је вијек ово, погледајмо шта околна пространа свијетина ради, и у коме степену науке разне цвјетају, та за Бога браћо, није ли нам то и од Бога грехота, а од људи укор и срамота велика, да овако с крштени руку као очајани стоимо, та нема уста која нас неће осудити, зашто браћо само с науком и просветом можемо доћи до бољег стања и среће наше (Вучковић 1866: 125).

Током свог боравка у Цариграду Крајишник је био свједок последица народне буне из 1858., гледајући поворке Срба који су, под сумњом да су учествовали у устанку, послати у синцирима у заточење у Цариград. Вучковић се, судећи по његовим ријечима, много заузимао око њиховог пуштања на слободу, а подаци које доноси о њиховом страдању веома су важни с историјског аспекта. На исти начин помагао је бројним босанским Турцима приспјелим у заточење у град на Босфору.¹³

[...] а ја се ако Бог да, надам с поштењем јошт ордена добити у здрављу г. Осман Паше, па и да све перси накитим са орденима, опет је Гавро поштен човјек, добар Србин, вјеран подајник, и љубитељ рода свога, као самога себе (Вучковић 1866: 103).

3. Закључак

Премда писана без књижевних амбиција, Вучковићева дјела – с обзиром на вријеме и околности у којима настају – остварују драгоцјене литерарне домете. Њихова књижевна вриједност варира, а естетичко-стилске врхунце писац остварује у својој најзначајнијој и најобимнијој књизи – *Робство у слободи*. „Ни релативно уски оквири задатка којег аутор ставља пред себе нису успјели маргинализовати пишчев приповједачки таленат и осјет за живи, изворни и непатворени народни језик. Крајишник умије интересантно и

¹³ Крајишник наглашава: [...] мени је то једно, био Турчин, или што кажу Ришћанин или Католик, ја мислим да то поштени људи не гледају [...].“ (Вучковић 1866: 99).

довитљиво бесједити, реториком противника надмудрити и поразити. Његова обдареност поникла је и богаћена на врелу усмене традиције, што најбоље потврђују шездесетак пословица које је писац унио у своја дјела, те неколико пјесама и здравица. Приповиједање је неријетко живо, обогаћено примјесима народног говора у чијем је миљеу одњегован његов дар за онеобичене и инвентивне стилске обрте, вјешт и убједљив језички израз, мудру узречицу, лукаву досјетку, реску иронију, шаљиву доскочицу или описе и поређења у духу народних пјесама. Посебну нијансу Вучковићевом изразу даје врцава народна лексика и кратке фолклорне форме – пословице“ (Јелић 2016а: 301 – 302).

Ријеч крајишничка – иако је писана без књижевних претензија – остварује спорадичне естетичко-стилске домете вриједне пажње, који су реализовани маркантним бесједничким језиком и стилем. Дјело пружа мноштво информација историјског, друштвеног, политичког и вјерског карактера и као такво представља увертуру у Вучковићеве књиге које ће услиједити и у теме којима ће се бавити. Пишчева пажња је највећим дијелом усмјерена на доказивање сопствене невиности и злонамјерности анонимног нападача. Без обзира на Крајишникову заокупљеност једном темом – умјешним избором писама, догађаја и ситуација, којима аутор илуструје истинитост својих тврдњи, те честим и посебно интонираним обраћањима противнику – монотонија се разбија, а читалачка пажња држи будном од почетка до краја књиге.

„Посматран у цјелини Крајишников корпус карактерише још једна битна одлика – он представља драгоцјено свједочанство о друштвеноисторијским и културним промјенама и о гашењу једне моћне и велике империје и посљедицама овог догађаја по српски народ у Босни. У позадини Вучковићевих дјела формира се читава једна *историја* о српском страдању у Босни и Херцеговини под турском влашћу, а која израста на позадини свих појединачних казивања и описаних личних и колективних судбина. Аутор успут доноси пиктуралну слику босанске чаршије, обичаја, менталитета, људи и њихових појединачних карактера. Судећи по дјелима која је писац оставио иза себе, али и по његовом животном путу – ријеч је о несвакидашњој литерарној, историјској и културној појави не само на босанскохерцеговачком тлу, на којем је Гавро Вучковић Крајишник највећим дијелом провео свој вијек, већ и знатно шире“ (Јелић 2016б: 174 – 175).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1930:** Андрић, И. Један босански посланик из прошлог стољећа. [Andrić, I. Jedan bosanski poslanik iz prošlog stoljeća.] // *Политика*, 27 (7788). Београд, 1930, 14.
- Андрић 1976:** Andrić, I. Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića. // *Sabrana djela* Ive Andrića (knjiga trinaesta). Sarajevo: Svjetlost, 1976.
- Аноним 1866:** Аноним Биљешка о изласку из штампе књиге Гавре Вучковића у Сопронијевој печатњи у Земуну. [Anonim Bilješka o izlasku iz štampe knjige Gavre Vučkovića u Sopronijevoj pečatnji u Zemunu.] // *Босански вјестник*, I (35), 1866, 4.
- Вулин 1981:** Вулин, М. Gavro Vučković-Krajišnik: Čovek i delo. // *Jugoslovenski istorijski časopis*, XX (1 – 4), 1981, 53 – 74.
- Вучковић 1866:** Вучковић, Г. *Ријеч крајишничка*. [Vučković, G. Riječ krajišnička.]. Земун: Књигопечатња И. К. Сопрона, 1866.
- Јелић 2016а:** Јелић, Д. Гавро Вучковић Крајишник – литераризација полемичког текста. [Jelić, D. Gavro Vučković Krajišnik – literarizacija polemičkog teksta.] // *Филолог, часопис за језик, књижевност и културу*, год. VII, бр. 13, 2016, 287 – 306.
- Јелић 2016б:** Јелић, Д. Од документарног ка литерарном – друга свеска Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника. [Jelić, D. Od dokumentarnog ka literarnom – druga sveska Robstva u slobodi ili ogledala pravde u Bosni Gavre Vučkovića Krajišnika.] // *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, година XI. Београд, 2016, 161 – 178.
- Кочић 2002:** Кочић, П. Гавро Вучковић. [Kocić, P. Gavro Vučković.] // *Сабрана дјела II*. Бања Лука/Београд: Бесједа/Ars Libri, 2002.
- Кршић 1952:** Кршић, Ј. Гавро Вучковић-Крајишник. [Kršić, J. Gavro Vučković-Krajišnik.] // *Одабрани чланци*. Сарајево: Свјетлост, 1952.
- Летић 1992:** Летић, Б. Гавро Вучковић. [Letić, B. Gavro Vučković.] // *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*. Сарајево: Институт за књижевност/Свјетлост, 1992.
- Максимовић 1970:** Максимовић, В. Страдања Гавре Вучковића. [Maksimović, V. Stradanja Gavre Vučkovića.] // *Виђења Босне*. Пљевља: Међурепубличка заједница за културно-просвјетну дјелатност, 1970.